

УДК 341.324.5

Бусол К.І.,
аспірант кафедри міжнародного права
Інституту міжнародних відносин
КНУ ім. Т. Шевченка

Розвиток положень про недоторканність і захист історико-культурних пам'яток у період із середини ХІХ ст. по Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 р.р.

Стаття присвячена аналізу історії становлення міжнародно-правового регулювання захисту культурних цінностей у ХІХ – на поч. ХХ ст. Зокрема, розглядаються здобутки таких кодифікацій як Кодекс Лібера, Брюссельська декларація, Оксфордський збірник і Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр.

Ключові слова: захист культурних цінностей, міжнародне право, ХІХ ст., Гаазькі конференції.

Статья посвящена анализу истории становления международно-правового регулирования защиты культурных ценностей в ХІХ – в нач. ХХ вв. В частности, рассматриваются достижения таких кодификаций как Кодекс Либера, Брюссельская декларация, Оксфордский сборник и Гаагская декларация 1899 и 1907 гг.

Ключевые слова: защита культурных ценностей, международное право, ХІХ вв., Гаагские конвенции.

The article addresses the historical development of the international legal protection of cultural property in ХІХ – early ХХ cent. In particular, such codifications as the Liber Code, Brussels Declaration, Oxford Manual and the 1899 and 1907 Hague Conventions are analysed.

Key words: cultural property protection, International Law, ХІХ cent., Hague conventions.

Постановка проблеми. Галузь міжнародного права культурних цінностей, яка на сьогодні перебуває у стані активного становлення, розвинулась більшою мірою із законів і звичаїв права війни. Тому розуміння природи як переваг, так і недоліків міжнародно-правового регулювання об'єктів культури прямо залежить від розуміння правових процесів, які лягли в основу сучасного міжнародного гуманітарного права.

Стан дослідження. Питанням історії становлення міжнародно-правового захисту культурних цінностей приділяли увагу як науковці далекого зарубіжжя (Ф. Бунйон, Р. О'Кіф, К. Мінхарт), так і дослідники з пострадянського простору (Л. Галенська, Ф. Молчанов, Г. Стародубцев).

Метою статті є дослідження розвитку міжнародного гуманітарного права, перший пік кодифікацій якого прийшовся на ХІХ ст., задля розуміння сучасних процесів у галузі міжнародного права захисту культурних цінностей, які тільки формуються.

Виклад основного матеріалу. Саме до періоду ХVІ-ХVІІ ст. ЮНЕСКО відносить початок розвитку безпосередньо міжнародно-правового захисту об'єктів культури [1]. Такий висновок ЮНЕСКО підкріплює рядом історичних причин [1]: по-перше, починаючи з епохи Відродження, твори мистецтва усе частіше почали вважатися «особливими об'єктами», які відрізняються від інших видів власності. По-друге, остаточно укріпився статус приватної власності як такої, що є абсолютно самодостатньою та незалежною від власності держави – національної чи ворожої. Це означало, що можна було очікувати більше посягань на приватну власність – за браком уні-версального закріпленого регулювання. Ці аргументи ЮНЕСКО, особливо останній, підтверджують, на нашу думку,

що перше міжнародно-правове регулювання статусу та захисту об'єктів культури виникло не просто з міжнародного гуманітарного права, а з потреби надання особливого захисту цивільним особам і цивільним об'єктам [2, с. 275].

По завершенню Наполеонівських воєн потерпілі держави почали вимагати реституції творів мистецтва, вивезених французькими військами. Тим самим вони підтверджували принцип імунітету культурних цінностей від захоплення та розкрадання [3, с. 16]. Незважаючи на велику кількість воєн із нищівними наслідками для культурної спадщини і творів мистецтва як приватного майна до XIX ст., саме Наполеонівські війни стали основним каталізатором кодифікації права війни, зокрема у сфері захисту об'єктів культури. Таким чином XIX ст. стало початком переходу від *a posteriori* – постконфліктного – підходу до «загальної та превентивної кодифікації» [1] міжнародно-правових норм даної сфери [3, с. 21]. Зазначена тенденція підтримувалася провідними юристами-міжнародниками того часу, такими як Ф. Мартенс і Г. Мейн [3, с. 21].

Першим значним здобутком у Кодекс Лібера. Відомий також як загальний наказ № 100 або Інструкції Лібера, Кодекс був розроблений Франсісом Лібером, німецько-американським професором Колумбійського коледжу м. Нью-Йорк, та затверджений до застосування під час Громадянської війни Президентом США Авраамом Лінкольном 24 квітня 1863 р.[4] Хоча даний документ був лише внутрішнім національним актом, що зобов'язував лише військових США, широко визнано, що у ньому вперше були кодифіковані основні міжнародно-правові звичаєві норми ведення збройних дій [4; 5, с. 763]. Так, «класичні (курсив – мій. К.Б.) твори мистецтва, бібліотеки, наукові колекції та коштовне обладнання, як, наприклад, астрономічні телескопи, а також лікарні мають бути захищені від будь-яких пошкоджень, навіть якщо вони розміщуються в укріплених спорудах, які є об'єктом нападу чи бомбардування» (ст. 35) [6]. Не зовсім зрозуміло, чому виділяються саме *класичні* твори. Скоріш за все, мались на увазі визнані артефакти, проте, знов-таки, постає питання, хто оцінює ступінь цієї визначеності /важливості/ класичності, і наскільки можливою й адекватною є можливість такої оцінки *in situ*, в умовах воєнних дій.

Суперечливим, але повністю відповідним часу свого прийняття, є положення ст. 36 Кодексу, яке передбачає, що якщо зазначені твори мистецтва, бібліотеки та інструменти ворожого народу чи уряду можуть бути вилучені чи переміщені без їх пошкодження, інша воююча сторона може здійснити таке переміщення. Усі питання власності, що можуть виникнути внаслідок таких дій, мають бути врегульовані наступними мирними договорами. Продаж, передача, привласнення чи умисне знищення такого переміщеного майна членами армії США заборонені [6].

27 серпня 1874 р. на Брюссельській конференції була прийнята Декларація про закони та звичаї війни [7, с. 12]. Конференція була скликана за ініціативи російського царя Олександра II для розгляду державами проекту кодифікації законів і звичаїв війни, розробленої російською стороною [8]. Відповідно до ст. 17 Декларації, у випадку бомбардування міста чи фортеці, нападники мають вживати всіх заходів, аби, наскільки це можливо, зберегти будівлі, що використовуються для потреб релігії, мистецтва та науки [9]. Ст. 8 проголошувала, що власність релігійних, благодійних, освітніх, мистецьких і наукових інституцій, навіть якщо вони належать державі, привіюється до приватної власності та вимагає відповідних норм поведіння [10]. Та сама ст. 8 передбачала, що умисне знищення чи пошкодження згаданих об'єктів має бути предметом судового розгляду компетентними органами [10; 1].

У Брюсселі російський проект був прийнятий із незначними змінами, проте не вступив у силу – держави не бажали зв'язувати себе обов'язковим документом, тому не

ратифікували декларацію [11]. Тим не менш, сам факт проведення конференції і підписання згаданого документу являють собою першу в історії міжнародних відносин спробу *міжнародної*, а не національної, як у випадку із Кодексом Лібера, кодифікації законів і звичаїв сухопутної війни [12, с. 12], у тому числі щодо захисту пам'ятників культури.

Після прийняття Брюссельської декларації Інститут міжнародного права призначив експертну групу для вивчення документу та представлення пропозицій щодо його вдосконалення. Результатом такої роботи стало прийняття у 1880 р. в Оксфорді Збірника законів і звичаїв війни, більше відомого під назвою Оксфордський збірник [13, сс. 858-875].

За основу Оксфордського збірника дійсно була узята Брюссельська декларація, положення якої, щоправда, були значно розширені – документ було доповнено великою вступною частиною, а зміст 56 статей було розширено до 86 [14]. Ст. 36 Оксфордського збірника передбачає вжиття, *за можливості* (курсив – мій. К.Б.) («if it can be done»), запобіжних заходів під час бомбардувань задля уникнення пошкоджень будівель релігійного, мистецького, наукового та благодійницького призначення, а також лікарень [14]. Забороняється присвоєння власності мистецьких інституцій (ст. 53) [14] – у порівнянні з текстом Брюссельської декларації нічого не говориться про визнання всіх таких, навіть державних, об'єктів приватною власністю. Положення ст. 8 Брюссельської декларації про обов'язковий судовий розгляд у випадку умисного знищення чи пошкодження культурних цінностей видозмінено: Оксфордський збірник вводить офіційну заборону на такі дії, проте передбачає виняток нагальної воєнної необхідності («urgently demanded by military necessity») (ст. 53) [14]. Р. О'Кіф також звертає увагу на положення ст. 18 Брюссельської декларації та ст. 32(а) Оксфордського збірника, що забороняють мародерство та взяття трофеїв навіть при взятті міст штурмом [14].

У вступній частині до Оксфордського збірника Інститут міжнародного права висловив важливі твердження, які реалістично передбачили характер міжнародних відносин та їх міжнародно-правове регулювання. По-перше, було визнано, що викорінення війни із міжнародно-правової сфери неможливе, тому важливо її регулювати, зменшити її жорстокість. По-друге, Інститут підтвердив, що, незважаючи на національні відмінності і навіть *норми міжнародного права* («the international laws existing on this subject»), вже склався широкий масив звичаїв, прийнятних для всіх народів, які регулюють ведення війни, і які необхідно кодифікувати [14]. По-третє, що дуже важливо, в Оксфордському збірнику Інститут міжнародного права наголосив, що, виходячи із досвіду Брюссельської декларації, розуміє, наскільки важко розробити якісний документ, який усі чи більшість країн прийняли б як обов'язковий [14]. Відповідно, Збірник представлено саме у такій формі – аби він міг «лягти в основу національних законів кожної держави, відповідно до прогресу юридичної наукової думки та потреб цивілізованих армій» [14]. Саме тому, за словами Інституту, він намагався кодифікувати ті ідеї, які були б реалістичними та такими, які держави можуть втілити в життя в ході ведення воєнних дій [14].

Наведене пояснення зі вступної частини Оксфордського збірника може видатись занадто простим та очевидним. Та насправді такий підхід і перша його документально закріплена аргументація лежать в основі усього міжнародного права війни та миру, у тому числі тієї його частини, що стосується захисту об'єктів культури. У міжнародному гуманітарному праві, з якого зараз викристалізовується міжнародне право захисту культурних цінностей, не просто складно, а небезпечно дозволяти формулювання *de lege ferenda*. Тому скромний за масштабом, але реалістичний за суттю підхід до регулювання, обраний в Оксфордському збірнику, якнайточніше пояснює природу всіх наступних міжнародно-правових документів,

прийнятих у даній сфері. Зокрема – Гаазьких і Женевських конвенцій.

Гаазькі мирні конференції 1899 і 1907 рр., скликані за ініціативою російського царя Миколи II, дали світу те, що не вдавалося зробити з початку століття: першу всеохоплюючу кодифікацію правил ведення війни, яка мала обов'язковий характер [15, с. 153]. Положення усіх розглянутих інструментів – Кодексу Лібера, Брюссельської декларації, Оксфордського збірника, – а також Женевської конвенції 1864 р. і Санкт-Петербурзької декларації 1868 р. були враховані.

Конвенції 1899 і 1907 рр. містять і ряд норм щодо культурних цінностей, зокрема у ст. 5 IX Гаазької конвенції 1907 р. та у ст. 27 уложення до IV Гаазької конвенції 1899 і 1907 рр. [16, с. 326] Що стосується руйнування та привласнення артефактів, Гаазькі конвенції, фактично, закріпили в обов'язковій формі відповідні положення Брюссельської декларації [3, с. 21]. Так, ст. 27 Гаазького уложення 1907 р. передбачала обов'язок ворогуючих сторін не завдавати шкоди будівлям мистецьких, наукових, благодійницьких установ, а також історичним пам'ятникам і лікарням під час захоплення і бомбардувань – за умови, що на момент нападу вони не використовуються у воєнних цілях [17]. Такі будівлі також повинні мати спеціальний відмітний знак, який заздалегідь повідомляється ворожій стороні. Аналогічне положення щодо умов нападу воєнно-морських сил закріплене у ст. 5 XI Гаазької конвенції 1907 р. [18].

Акти Гаазьких мирних конференцій містять також ряд статей, які хоч і не стосуються об'єктів культури безпосередньо, тим не менш, захищають і їх – найчастіше, як цивільні об'єкти чи приватне майно цивільних осіб. Так, ст. 23(g) Гаазького уложення 1907 р. забороняє руйнування або захоплення ворожої власності, окрім випадків, коли цього вимагає воєнна необхідність. Ст. 25 цього ж документу забороняє бомбардування незахищених поселень і будівель.

Таким чином, Гаазькі конвенції 1899 і 1907 рр. укріпили історичні основи міжнародно-правового захисту культурних цінностей:

- по-перше, його вихід із зв'язок із міжнародним гуманітарним правом;
- по-друге, наявність дуже вузького кола – як за кількістю, так і за змістом – норм, що стосуються виключно збереження артефактів;
- по-третє, можливість застосування до об'єктів культури норм про захист цивільних об'єктів і майна цивільних осіб.

Значення Гаазьких конвенцій важко переоцінити – наступним таким масштабним кодифікаційним прецедентом стали, мабуть, тільки Женевські конвенції 1949 р. ЮНЕСКО наголошує на особливій ролі другої та четвертої Гаазьких конвенцій 1899 і 1907 рр. відповідно [1], а Нюрнберзький трибунал підтвердив, що норми Гаазького уложення 1907 р. «визнані усіма цивілізованими націями та вважаються такими, що формують закони та звичаї війни» [1]. Та, незважаючи на кодифікаційні здобутки права війни кінця XIX – початку XX ст., нищівні результати Першої світової війни показали потребу у ще більш детальному правовому регулюванні. Тому Конференція з обмеження озброєнь (Вашингтон, 1922 р.) надала мандат колегії юристів розробити проект правил ведення війни з повітря. На Конференції в Гаазі (11 грудня 1922 р. – 19 лютого 1923 р.) цей проект був прийнятий. Розробка Правил відбулася за ініціативи США, хоча згодом вони так і не отримали. Тим не менш, їх текст багато у чому дублює норми Гаазьких конвенцій з поправкою на середовище ведення воєнних дій. Зокрема, відповідно до ст. 25-26 Правил, авіабомбардування будівель культурних, мистецьких, історичних і благодійницьких установ заборонене – окрім випадків, коли на час бомбардування такі установи використовуються для воєнних цілей [19,

ст. 25]. Також Правилами передбачені обов'язки воюючої сторони, яка хоче захистити свої, *inter alia*, мистецькі об'єкти: на останніх мають бути встановлені видимі відмітні знаки, особливо вночі [19, ст. 25, п. 4 ст. 26]. Правила 1923 р. пішли ще далі Гаазьких конвенцій, додавши, що використання позначень культурних установ на неналежних об'єктах є актом віроломства [19, ст. 25].

Висновки. Таким чином, XIX ст. стало першим піковим поворотним моментом у міжнародному праві війни та миру. Здійснювались перші дослідження, зокрема на національному рівні (Кодекс Лібера), які форсували міжнародну кодифікацію законів і звичаїв війни, у тому числі щодо захисту культурних цінностей. Саме XIX ст. і всі міжнародно-правові акти, прийняті в цей період, у тому числі Гаазькі конвенції, засвідчують винятки із основних гуманітарних норм — наприклад, стан воєнної необ'хідності або використання цивільних об'єктів у воєнних діях. Дослідження та розуміння таких тенденцій XIX-п. XX ст. допомагають пояснити становлення захисту культурних цінностей у 2-й п. XX-п. XXI ст.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.unesco.org/new/fileadmin/MULTIMEDIA/HQ/CLT/pdf/armed_conflict_infokit_ru.pdf
2. Moir L. The Law of Internal Armed Conflict. — New York: Cambridge University Press, 2004. — 306 p.
3. O'Keefe R. The Protection of Cultural Property in Armed Conflict. — New York: Cambridge University Press, 2006. — 426 p.
4. Instructions for the Government of Armies of the United States in the Field (Lieber Code). 24 April 1863. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icrc.org/ihl/INTRO/110>
5. Henckaerts J.-M. Customary International Humanitarian Law // J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck. — Cambridge University Press. — 2005. — 4411 p.
6. Yale Law School. Lillian Goldman Law Library. The Avalon Project: Documents in Law, History and Diplomacy. The Laws of War. Laws of War : General Order No. 100 : The Lieber Code. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://avalon.law.yale.edu/19th_century/lieber.asp#sec3
7. Бюньон Ф. Становление правовой защиты культурных ценностей в случае вооруженного конфликта / Ф. Бюньон // Международный журнал красного Креста: Защита культурных ценностей в случае вооруженного конфликта — 2004. — № 854. — 5-17 с.
8. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=42F78058BABF9C51C12563CD002D6659&action=openDocument>.
9. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. Sieges and bombardments — Art. 17. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=C0F8D113444B0916C12563CD0051557D>
10. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. On military authority over hostile territory — Art. 8. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=BAB3FB2725F684E6C12563CD00515509>
11. Project of an International Declaration concerning the Laws and Customs of War. Brussels, 27 August 1874. [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Treaty.xsp?documentId=42F78058BABF9C51C12563CD002D6659&action=openDocument>
12. Стародубцев Г. Поступательное развитие международного права и Гаагская конференция 1899 г. / Г. Стародубцев // Право и политика. — 2000. — № 5. — 46 с.
13. Schindler D., Toman J. The Laws of Armed Conflicts. — Geneva: Martinus Nijhoff Publisher, 1988 — 1070 p.
14. University of Minnesota, Human Rights Library: The Laws of War on Land, Manual published by the Institute of International Law (Oxford Manual), Adopted by the Institute of the International Law at Oxford, September 9, 1880. — [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www1.umn.edu/humanrts/instree/1880a.htm>
15. Dinstein Y. The Conduct of Hostilities under the Law of Armed Conflict. — New York: Cambridge

University Press, 2004. – 275 p.

16. Давид Э. Принципы права вооруженных конфликтов. Курс лекций, Юридический факультет Открытого брюссельского университета. – Москва, МККК, 2008. – 1141 с.

17. Convention (IV) respecting the Laws and Customs of War on Land and its annex: Regulations concerning the Laws and Customs of War on Land. The Hague, 18 October 1907. Annex to the Convention: Regulations respecting the laws and customs of war on land - Section II : Hostilities – Chapter I: Means of injuring the enemy, sieges, and bombardments – Regulations: Art. 27. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=3C43C56CFC87D4E3C12563CD005167AA>

18. Convention (IX) concerning Bombardment by Naval Forces in Time of War. The Hague, 18 October 1907. Chapter II: General provisions – Art. 5. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.icrc.org/applic/ihl/ihl.nsf/Article.xsp?action=openDocument&documentId=EF261A05DD371F44C12563CD00516DF5>

19. The Hague Rules of Air Warfare, The Hague, December, 1922-February, 1923. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lawofwar.org/hague_rules_of_air_warfare.htm

УДК 347.1

Розуменко І.В., асистент кафедри історії держави і права НУ «ОЮА»

Розвиток права власності на нерухоме майно в російському праві у першій половині XVIII століття

У статті доводиться, що розвиток права власності на нерухоме майно у російському праві першої половини XVIII ст. відбувався у напрямку уніфікації правового статусу вотчини і помістя, збільшення кола землевласників, суворого контролю держави над процесами обігу нерухомого майна.

Ключові слова: нерухоме майно, право власності, маєток, станові права.

В статье доказано, что развитие права собственности на недвижимое имущество в российском праве первой половины XVIII в. происходило в направлении унификации правового статуса вотчины и поместья, увеличения круга землевладельцев, строгого контроля государства над процессами оборота недвижимого имущества.

Ключевые слова: недвижимое имущество, право собственности, имение, сословные права.

In this article it is proved that the development of ownership of real estate in Russian law of the first half of the XVIII century was going in the direction of unification of the legal status of barony and military service estates, increasing the range of landowners, strict state control over the processes of sales of real estate.

Keywords: real estate, property, estate, estate rights.

Вивчення історії становлення і розвитку інститутів власності у праві, яке діяло на українських землях і формувало правосвідомість і правову культуру українців, представляє важливість для вітчизняної науки. Адже повноцінне повернення України до романо-германської правової сім'ї неможливе без надійного підґрунтя у правосвідомості громадян. Інтерес для вивчення представляють ті періоди розвитку права, які позначилися спиранням на загальноєвропейські традиції. Одним з таких періодів є XVIII ст., коли перетворення у суспільстві, державному та правовому житті були особливо інтенсивними. Особливого значення набуває дослідження права власності,